

عوامل مؤثر در گرایش دانش آموزان شهرستان تبریز به سیگار

دکتر باقر وفایی^{۱*}، جعفر شهامفر^۲

۱- دانشیار گروه روانپزشکی دانشگاه علوم پزشکی تبریز ۲- عضو هیأت علمی گروه پزشکی اجتماعی دانشگاه علوم پزشکی تبریز

سابقه و هدف: نوجوانان و جوانان کشورهای مختلف به میزان زیادی سیگاری هستند و اطلاعات آنها در مورد ارتباط سیگار با بیماریهای مختلف جسمی نامناسب بوده و آموزش مناسبی در این زمینه نمی بینند، هدف این مطالعه تعیین عوامل مؤثر در گرایش به سیگار نوجوانان کشورمان بوده تا با دادن آموزش مناسب و تغییر نگرش آنها به سیگار سطح سلامتی جامعه ارتقاء یابد

مواد و روشها: در مجموع ۱۰۰۰ نفر از دانش آموزان شهرستان تبریز از مدارس مختلف به طریق نمونه گیری تصادفی انتخاب شدند. جمع آوری اطلاعات از طریق پرسشنامه که مشتمل بر ۱۱ سوال بدون ذکر مشخصات فردی پاسخگویان بوده و reliability validity آن توسط روانپزشکان و متخصصین پزشکی اجتماعی تایید شده بود صورت گرفت. برای تجزیه و تحلیل آماری از نرم افزار کامپیوتری SPSS و از آزمون آماری کای اسکور استفاده شد.

یافته ها: نتایج بررسی نشان داد که ۱۶٪ دانش آموزان در آذرشهر، اسکو، خسروشهر و ۱۲/۶٪ دانش آموزان در شهر تبریز سیگار مصرف می کردند. مهمترین عامل گرایش به سیگار نداشتن تفریحات سالم بوده که ۳۳٪ موارد را تشکیل می داد و سایر علل به ترتیب اهمیت عبارت بودند از: تفنن، کنجکاو، یأس و نومی، مشکلات اجتماعی و اختلافات خانوادگی.

نتیجه گیری: رفتارهای بهداشتی اکتسابی است و در عین حال قابل آموزش و قابل تغییر می باشد. آموزش بهداشت به ویژه به نوجوانان یکی از راههای مناسب در پیشگیری از استعمال سیگار است. آموزش نوجوانان که چگونه در مقابل فشارهای معاشرین و دوستان ناباب واژه «نه گفتن» را بیاموزند.

واژه های کلیدی: نوجوانان، گرایش، سیگار، وابستگی.

مقدمه

نیکوتین یکی از رایجترین داروهای مجاز مورد استفاده می باشد و این ماده از طریق تدخین و یا جویدن توتون وارد بدن می شود و وابستگی به توتون مهلک ترین و شایعترین اختلال مصرف مواد است زیرا استفاده کنندگان هنگام مصرف آن از تمایل شدید به مصرف دارو آگاه نیستند ولی موقع ترک اشتیاق شدید دارند (۱). سازمان بهداشت جهانی تخمین میزند که در سراسر جهان یک میلیارد نفر از مردم سیگار می کشند و سالیانه ۶ تریلیون سیگار دود

می کنند (۲). براساس تخمین های موجود مرگ و میر سالانه ناشی از استعمال دخانیات از چهار میلیون مرگ و میر در حال حاضر به ده میلیون مرگ سالانه در دهه ۲۰۲۵ خواهد رسید که ۷ میلیون مورد از این مرگ ها در کشورهای در حال توسعه خواهد بود (۱ و ۲). از طرف دیگر بسیاری از کودکان بی گناه قربانی بیماریها و مرگ های ناشی از دود سیگار پدرها و مادرهای خود می شوند (۳). هم اکنون ۵۰۰ میلیون کودک در معرض استنشاق دود سیگار هستند. مصرف

توجه، عصیانگری عقده های روانی، کاهش احساسات منفی مانند افسردگی و اضطراب و پریشانی فکر و انگیزه های ناشناخته (۳). بررسیهای متعدد نشان داده است که مصرف سیگار در بیماری های روانی از جمله اسکیزوفرنی، افسردگی، اختلالات خلقی دوقطبی، وابستگی به مواد و اختلال شخصیت بیشتر از دیگران است (۱۶-۱۱). ۹۰٪ اسکیزوفرنیک ها سیگار می کشند (احتمالاً به این دلیل که نیکوتین اثرات جانبی داروها را کاهش می دهد) (۲). سیگار کشیدن مخصوصاً وابستگی به نیکوتین در بیماران مبتلا به اختلال خلقی ۲-۳ بار شایعتر از جمعیت کلی است، برعکس اختلالات روانی ۲-۳ بار در سیگاریها بیشتر از جمعیت عمومی است (۶). تحقیقات انجام گرفته توسط سازمان جهانی بهداشت نشان داده است که نقصان قابل توجه اطلاعات در جوانان سراسر جهان در زمینه بیماری های وابسته به استعمال دخانیات و کمبود اعتماد به نفس در زمینه توصیه به ترک به بیماران می باشد. همچنین مجموعه مطالعات انجام شده نشان دهنده این واقعیت است که نوجوانان و جوانان کشورهای مختلف به میزان زیادی سیگاری هستند و اطلاعات آنها در مورد ارتباط سیگار با بیماریهای مختلف جسمی نامناسب می باشد و آموزش مناسبی در این زمینه نمی بینند. روشهای مختلف بررسی پیشگیری از وابستگی به سیگار بیشتر روی مبارزات کوتاه مدت در مدارس متمرکز هستند جایی که راهبرد معمول ارائه اطلاعات در مورد عواقب قانونی، فیزیولوژیکی و روانی سوء مصرف دارو است (۱۷). هدف از این مطالعه تعیین عوامل مؤثر در گرایش دانش آموزان شهرستان تبریز به سیگار است.

مواد و روشها

این مطالعه به روش توصیفی مقطعی انجام شده است و جامعه مورد مطالعه این بررسی را ۱۰۰۰ نفر از دانش آموزان مقطع دبیرستان شهر تبریز تشکیل می دهد، که از مهرماه ۱۳۸۱ تا خرداد ۱۳۸۲ در دبیرستان های شهر تبریز مشغول به تحصیل بودند. کلیه اطلاعات مربوط به علل گرایش به مصرف سیگار از طریق پرسشنامه تکمیل گردید. قبل از تکمیل پرسشنامه reliability validity با مراجعه به روانپزشکان و متخصصین پزشکی اجتماعی اصلاح و برای تعیین reliability پرسشنامه از ۱۵ دانش آموز، test

دخانیات با بیماری ریوی انسدادی مزمن، سرطان و بیماری کرونری قلب و بیماری عروق محیطی رابطه دارد (۴و۵). خطر ایجاد سرطان ریه در سیگاریها حدود ۲۰ برابر غیرسیگاریها است و در حقیقت کشیدن سیگار فاکتور اصلی همراه با سرطان ریه است (۸-۵). میزان مرگ و میر در میان سیگاریها ۲ تا ۳ برابر بیشتر از غیر سیگاریها در هر گروه سنی است و این یعنی حداقل ۵ درصد سیگاریهایی که در سال های بلوغ، استعمال دخانیات را آغاز نموده اند در نهایت توسط دخانیات به قتل می رسند (۳). طلاق و جدایی، رفتار خلق الساعه - سواد کمتر، برونگرایی، پرخاشگری و مصرف الکل در افراد سیگاری بیشتر از کسانی دیده می شود که سیگار نمی کشند (۸). نیکوتین معتاد کننده است، ویلیام پولیس، رئیس انستیتوی ملی سوء مصرف مواد در شماره اختصاصی مجله پزشکان امریکایی گزارش داد که نیکوتین ۸-۶ برابر الکل اعتیادآور است (۴). اخیراً سازمان بهداشت جهانی سیگار را جزو مواد اعتیاد آور و معتادین به سیگار را جزو بیماران روانی تقسیم بندی نمود. اعتیاد به سیگار به گروه و طبقه و قشر خاصی تعلق ندارد، اما نوجوانان و جوانان آسیب پذیرترین گروهها در برابر آن هستند. سن آغاز کشیدن سیگار در امریکا ۱۶ و بعضی هم پس از ۲۰ سالگی است (۵و۶). در کانادا ۱۵٪ پسران و ۲۰ درصد دختران ۱۴ ساله در سال ۱۹۷۸ و بیش از ۲۵٪ پسران و دختران ۱۷ ساله سیگار می کشیدند و از آن به بعد تغییر قابل توجهی بوجود نیامده است و تقریباً ۴/۵ میلیون نوجوان ۱۲ تا ۱۷ ساله مصرف کننده حاوی نیکوتین در امریکا در سال ۱۹۹۵ بوده اند (۸).

شایعترین وابستگی، وابستگی به نیکوتین است و ترک آن بیشتر با شکست توأم است. در یک بررسی در ایالات متحده معلوم شد که ترک الکل با ۵۰٪، ترک اعتیاد به مواد افیونی با ۶۰٪، ترک کوکائین با ۵۵٪ و ترک وابستگی به سیگار با ۳۰٪ موفقیت همراه بوده است (۹). علل گرایش به مصرف سیگار متعدد بوده که مهم ترین آنها عبارتند از نداشتن آگاهی از آسیب های ناشی از دود سیگار، سهل انگاری پزشکان و مسئولین بهداشت در آگاه کردن توده های مردم، الگو برداری از دوستان و والدین سیگاری، تبلیغات گسترده برای مصرف سیگار توسط رسانه های گروهی برای سود جوییها، لذت جویی های بی هدف، احساسات بلوغ، نیاز به جلب

جدول ۱. توزیع دانش آموزان سیگاری برحسب عامل مصرف سیگار در سطح دبیرستانهای شهرستان تبریز سال ۸۱-۸۲

شخص پیشنهاد دهنده	حومه	تبریز
تعداد(%)	تعداد(%)	تعداد(%)
دوست	۳۰(۳۷/۵)	۲۷(۴۲/۲)
شخص خودم	۳۰(۳۷/۵)	۲۶(۴۰/۶)
خویشاوند	۱۵(۱۸/۷۵)	۸(۱۲/۵)
غیره	۵(۶/۲۵)	۳(۴/۶)
جمع	۸۰(۱۰۰)	۶۴(۱۰۰)

سن شروع مصرف سیگار از ۱۵ تا ۱۸ سالگی بوده است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نداشتن تفریحات سالم هم در تبریز و هم در حومه تبریز مهمترین عامل گرایش نوجوانان به سیگار بوده و بعد از آن کنجکاوی و تفنن بود که در حومه تبریز بیشتر از شهر تبریز بود. یأس و نومییدی، مشکلات اجتماعی، اختلافات خانوادگی، تجدد طلبی از دیگر علل گرایش نوجوانان به سیگار بوده است (جدول ۲). در این بررسی ۴۶٪ دانش‌آموزان سیگاری تبریز از خانواده‌هایی بودند که درآمد خانواده آنها ۲۰-۳۰ هزار تومان و در حومه ۴۵٪ متعلق به خانواده‌های بودند که میزان درآمد آنها از ۲۰ هزار تومان کمتر بود. ۳۱/۳٪ دانش‌آموزان حومه و ۳۲٪ دانش‌آموزان تبریز فشار دوستان را عامل مهم برای قطع سیگار ذکر کرده‌اند و در درجه دوم وسایل ارتباط جمعی را عامل ترک سیگار خود ذکر کرده‌اند.

جدول ۲. توزیع دانش آموزان سیگاری برحسب علل مصرف سیگار در سطح دبیرستانهای شهرستان تبریز سال ۸۱-۸۲

علل مصرف سیگار	تبریز		حومه		اولویت سوم		اولویت دوم		اولویت اول	
	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
کنجکاوی	۹	۱۴/۲۸	۶	۱۸/۷۵	۰	۰	۱۸	۲۲/۵	۸	۲۱/۶
تجدد طلبی	۱	۱/۵۸	۲	۶/۲۵	۰	۰	۰	۰	۵	۱۳/۵
یأس و نومییدی	۷	۱۱/۱۱	۴	۱۱/۵۱	۱	۵/۲۶	۸	۱۰	۳	۸/۱
اختلافات خانوادگی	۴	۶/۳۴	۱	۳/۱۲	۲	۱۰/۵۲	۲	۲/۵	۴	۱۰/۸
مشکلات اجتماعی	۷	۱۱/۱۱	۶	۱۸/۷۵	۴	۲۱/۰۵	۷	۸/۷۵	۲	۵/۴
تفنن	۹	۱۴/۲۸	۲	۶/۲۵	۴	۲۱/۰۵	۱۸	۲۲/۵	۷	۱۸/۹
نداشتن تفریحات سالم	۲۱	۳۳/۳	۷	۲۱/۹	۵	۲۶/۳	۲۱	۲۶/۲۵	۵	۱۳/۵
سایر علل	۵	۷/۹	۴	۱۲/۰۵	۳	۱۲/۸	۶	۷/۵	۳	۸/۱
جمع	۶۳	۱۰۰	۳۲	۱۰۰	۱۹	۱۰۰	۸۰	۱۰۰	۳۷	۱۰۰

و retest انجام و پرسشنامه‌ها اصلاح گردید. محتوای پرسشنامه‌ها شامل سن شروع مصرف سیگار، عوامل مؤثر در مصرف سیگار، تعداد مصرف سیگار بر حسب رشته تحصیلی، بعد خانوار دانش آموزان، میزان درآمد خانواده و عامل مشوق در مصرف سیگار بوده که پس از تکمیل با استفاده از نرم افزار spss مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفت. در این مطالعه برای تعیین ارتباط بین متغیرهای مختلف از آزمون X^2 استفاده گردید و مقدار p کمتر از ۰/۰۵ معنی دار تلقی گردید.

یافته‌ها

نتایج بررسی نشان داد که ۱۶۰ نفر دانش آموز در آذرشهر، اسکو و خسروشهر و ۱۲۶ نفر در شهر تبریز سیگار مصرف می‌کردند. از نظر توزیع مبتلایان برحسب رشته تحصیلی در مناطق اسکو، آذرشهر، خسرو شهر، بیشترین درصد سیگاریها را دانش آموزان هنرستانی و در تبریز ۲۰/۶ درصد دانش‌آموزان رشته اقتصاد بودند. ۴۲٪ دانش‌آموزان تبریز و ۳۷/۵ درصد دانش‌آموزان حومه برای اولین بار "پیشنهاد سیگار از طرف دوست بوده است" را ذکر نموده‌اند (جدول ۱). ۲۹٪ دانش‌آموزان حومه ماهیانه یک یا دو نخ سیگار می‌کشیدند در حالی که در تبریز ۲۵٪ افراد روزی ۵-۳ نخ سیگار و ۲۵٪ دیگر هفته‌ای یک یا دو نخ سیگار مصرف می‌کردند و فقط ۴٪ ماهی یک یا دو نخ سیگار می‌کشیدند. ۴۵٪ دانش‌آموزان سیگاری در تبریز و ۶۰٪ در حومه متعلق به خانواده‌هایی بودند که حداقل یکی از اعضاء خانواده سیگاری بودند.

بحث

در بررسی حاضر نیز سن شروع مصرف سیگار بین ۱۵ تا ۱۸ سالگی بوده که با تحقیقات قبلی نیز هماهنگی دارد. استعمال سیگار یکی از چندین مشکلی است که نوجوانان در سرتاسر جهان با آن روبرو هستند. چون اعتیاد به مواد مخدر معمولاً از سنین نوجوانی (زیر ۲۰ سال) و اغلب از یک ماده کم اثر مثل سیگار، حشیش یا ماری جوانا شروع می‌شود. در تحقیقاتی که در آمریکا و کانادا صورت گرفته سن آغاز کشیدن سیگار بین ۱۵ تا ۲۰ سالگی بوده است (۸و۵). نوجوانان اغلب در مورد مصرف سیگار کنجکاوند و تصور مطلوبی از استعمال سیگار دارند. در بررسی های انجام شده قبلی، نوجوانان، «بالعتر به نظر رسیدن» را یکی از مهمترین فواید استعمال سیگار ذکر کرده اند. در این بررسی حس کنجکاوی، تفنن و تجدد طلبی در جوانان شهرستان تبریز خیلی بالا بوده و با تحقیقات قبلی که از علل گرایش به سیگار در نوجوانان را لذت جویی های بی هدف، احساسات بلوغ، نیاز به جلب توجه، عصیانگری و عقده های روانی ذکر کرده است (۳)، هماهنگی دارد. در این بررسی، نداشتن تفریحات سالم در شهرستان تبریز مهم ترین عامل گرایش نوجوانان به سیگار بوده که لازم است مسؤولین امر به این مقوله توجه کافی نمایند. همچنین در این مطالعه، ۴۷٪ دانش آموزان سیگاری شهر تبریز و ۶۰٪ دانش آموزان حومه تبریز از خانواده هایی بودند که حداقل یکی از اعضای خانواده آنها سیگاری بودند. در این بررسی، ۴۲/۲٪ دانش آموزان تبریز و ۳۷/۵٪ دانش آموزان حومه تبریز وابسته به سیگار عامل گرایش خود به سیگار را دوستان ناباب ذکر نمودند که با مطالعات محققان قبلی هماهنگی دارد (۳). در بررسی حاضر یاس و ناامیدی (یکی از علایم مهم افسردگی) در ۱۱/۱۱٪ دانش آموزان تبریز و ۱۲٪ دانش آموزان حومه تبریز وابسته به سیگار، از علل گرایش آنها به سیگار بوده که با تحقیقات قبلی انجام شده در این زمینه هماهنگی دارد. در دانش آموزان پسر با وضع اقتصادی - اجتماعی پایین احتمال خیلی بیشتری برای

استعمال سیگار وجود دارد. در تبریز ۴۶٪ دانش آموزان سیگاری از خانواده هایی با درآمد ۲۰ تا ۳۰ هزار تومان در ماه و در حومه تبریز ۴۵٪ دانش آموزان سیگاری متعلق به خانواده هایی بودند که درآمد ماهیانه آنها کمتر از ۲۰ هزار تومان بود. در این بررسی ۷۹٪ دانش آموزان سیگاری در تبریز و ۶۱/۶۳٪ دانش آموزان سیگاری حومه تبریز قبلاً نیز سیگار می کشیدند و موجب گرایش مجدد آنها به سیگار بود. سیگاری ها به علل زیاد آن را ترک یا سعی در ترک آن می کنند، علت ترک تقریباً به خاطر مسائل سلامتی است. سیگاریهایی که مسائل بهداشتی مرتبط با سیگار را تجربه کرده باشند موفقیت بیشتری در ترک آن دارند. در بررسی حاضر معلوم گردید که ۳۱/۳٪ دانش آموزان حومه شهر تبریز و ۳۲٪ دانش آموزان تبریز فشار دوستان و در درجه دوم وسایل ارتباط جمعی را عامل مهم برای قطع سیگار ذکر کرده اند. برنامه های آموزش پیشگیری، آموزش به نوجوانان در برابر فشار معاشرین است.

در این روش نوجوانان در مورد اثرات و عوارض استعمال سیگار آگاهی کسب می کنند و در ضمن سپردن تعهد عمومی که به عنوان یک فرد غیر سیگاری باقی ماندن تشویق و برانگیخته می شوند. نتایج تحقیقات نشان داد که این برنامه در کاهش تعداد نوجوانانی که سیگار کشیدن را شروع کرده اند مؤثر بوده است. درمان وابستگی به سیگار به طرق مختلف از جمله هیپنوتیزم، درمان با ایجاد بیضاری، طب سوزنی، اسپری نیکوتینی بینی، آدامس های نیکوتینی، نیکوتین فرا جلدی (patch) و اشکال آهسته رهش نیکوتین، کلونیدین و انواعی از سایر مواد سایکوفارماکولوژیک نیکوتینی، بوپروپیون با دوزهای ۳۰۰ میلیگرم در روز و مشاوره روانی، راهنمایی و رواندرمانی هدایتی ممکن است انجام گردد (۱۸-۲۲).

تقدیر و تشکر

بدینوسیله از مسؤولین مدارس شهرستان تبریز و نیز از زحمات بی شائبه آقای دکتر علی وفائی تقدیر و تشکر می گردد.

منابع

۱. سادوک ب، سادوک و. چکیده روانپزشکی بالینی. ترجمه دکتر پورافکاری ن، چاپ اول، انتشارات آزاده ۱۳۸۰؛ ص: ۸۹-۹۰.

۲. هریسون ب، گدز ج، شارب م. درسنامه فشرده روانپزشکی. چاپ هشتم ۱۹۹۸، ترجمه دکتر پورافکاری ن، انتشارات دانشگاه علوم پزشکی تبریز ۱۳۸۰؛ ص: ۱۷.
۳. مسجدی م، آذری پور ح، حیدری غ، علی نژاد طاهری س، ولایتی ع. بررسی شیوع استعمال دخانیات در میان دانشجویان دانشگاههای تهران. مجله علمی نظام پزشکی جمهوری اسلامی ایران ۱۳۸۱؛ ۲۰: ۷-۲۸۳.
۴. کلمن و. اعتیاد چیست معتاد کیست، ترجمه میرفرمایی م ر، نشر واحد تهران ۱۳۷۸: ص: ۳۱-۱۱۶.
5. Kaplan HI, Sadock BJ. Comprehensive text book of psychiatry, volume one, 7th ed, Editor Sadock BJ & Sadock V, Lippincott Williams & Wilkins Philadelphia 2000; PP: 1033-8.
6. Lopez I, Bor JJ, Andreasen N, Gelder MC. New Oxford text book of psychiatry, volume one, published by Oxford University Press. First Published September 4 London 2000; PP: 158-554.
۷. پورافکاری ن. فرهنگ معاصر، جلد دوم، چاپ اول تهران، چاپ انتشارات بهار ۱۳۷۳؛ ص: ۱۰۰۱.
8. Kaplan HI, Sadock BJ. Synopsis of psychiatry, 9th ed, New York Philadelphia 2003; pp: 444-8.
9. Law M, Tany JL. An analysis of the effectiveness of interventions intended to help people stop smoking. Arch Intern Med 1995; 155: 1933-41.
10. O'Brien CP, McLellan AT. Myths about the treatment of addiction. Lancet 1996; 347: 237-40.
11. DeLeon J, Tracy J, McCann E, McGorry A, Diaz FJ. Schizophrenia and tobacco smoking: a replication study in another US psychiatric hospital schizophrenia research received 2000 revised 29 January accepted February 2001; pp: 55-65.
12. Haukka A, Vartiainen E, McAlister A, Knekt P. Depression and smoking cessation: the role of motivation and self-efficacy. Finland, Addictive Behaviors 2000; 25(2): 311-16.
۱۳. سازمان ملل متحد، یونسکو. آموزش عمومی برای پیشگیری از اعتیاد. ترجمه محسن دهقانی، چاپ اول، انتشارات معاونت پیشگیری سازمان بهزیستی کشور ۱۳۷۲؛ ص: ۱۳۴.
14. Lawn SJ, Pols RG, Barber JC. Smoking and quitting: a qualitative study with community, living psychiatric clients. Social Science & Medicine Australia 2002; 54: 93-104.
15. Tamburrino MB. Screening women in family practice settings: association between depression and smoking cigarettes, Fam Pract Res J 1994; 14(4): 333-7.
16. Wang MQ. Predicting smoking status by symptoms of depression for US adolescents. Psychol Rep 1994; 75(2): 911-4.
۱۷. مسجدی آذری پور م، حیدری غ. سیگار، ریال و روشهای ترک، چاپ اول، مرکز آموزشی و درمانی سل و بیماریهای ریوی، تهران ۱۳۷۸؛ ص: ۸-۱.
۱۸. گیلی آ. چگونه می توان سیگار را ترک کرد یا اقلای کمتر سیگار کشید. مترجم: محمد مهاجری، چاپ اول، ۱۹۷۷ لندن، انتشارات بامداد اردبیل ۱۳۶۱؛ ص: ۴۷-۱۲۶.
۱۹. کاتزونک ب ج. فارماکولوژی پزشکی ۱۹۹۵، ویرایش ششم، مترجم: دکتر نوری ف و همکاران، چاپ اول، انتشارات حیان ۱۳۷۹؛ ص: ۱۷-۱۱۶.

۲۰. اخوت و. رواندرومانی و چند مقاله دیگر، انتشارات پیام، تهران، ۱۳۵۴: ص: ۴۹۱ و ۶۹-۴۵۸.

21. Ockene JK. Smoking intervention: the expanding role of the physician. Am J Public Health 1987; 77: 782-3.

۲۲. اولیه رد، ویلسون گ ت. رفتار درمانی کاربرد و بازده، ترجمه پورداد ن، دکتر سیف ع ا، فیض م، ویراستار داریوش پ، چاپ اول، انتشارات فردوس، تهران ۱۳۶۵: ص: ۷۲-۳۵۹.